

УЗОРИ И ТРАГОВИ СТВАРАЛАШТВА У НОВОМ ДУХОВНОМ СВИЈЕТУ

Чедомир Ребић*
Институт за српску
културу, Лейосавић

Апстракт: Културна традиција која се чувала и развијала у књижевној дјелатности епохе Немањина пројављује се и у подунавској књижевности. Поред изворних начела и форми које је чувала у свој древности и истинитости у историјском току развоја српске књижевности, културна традиција у помјереним књижевним центрима своју улогу најснажније остварује у духовној сфери гдје се црквеност и светост сагледавају као катеорије живота. Некадашње јединство Цркве и државе, у раздобљу светородне династије Немањина, пројављује се кроз повезаност Цркве и народа у новим срединама друштвеног живота. У различитим видовима стваралаштва, највеће вриједности, и естетске и духовне, српска трајанска поезија доспела је у циклусима њесама у којима теме и мотиви исходе из јеванђељских мисли и осјећања. Овдје се сагледава како је љубав покретачка снага живота личности о којој се ствара духовни поретак; овдје се сагледава како је љубав исходиште у сваком стваралачком чину. Свеобухватна љубав ушврћена Божијом благодатју, љубав која се преображава у мистичну, изазива у души читаоца неизрециву радост и весеље. Читајући ову поезију, Хриштова слава почиње да просијава у души и да јој открива путеве који воде у благодатну заједницу. На духовним вриједностима ове поезије сагледава се трајање културне традиције.

Кључне речи: културна традиција, јеванђељске мисли и осјећања, помјерени културни центри, православна духовност, Хриштво Преображење

Српска књижевна дјелатност, и последице губљења самосталности средњовјековне српске државе, као и дјелатност у помјереним културним центрима у којима се развијала подунавска књижевност, чувала је своју традицију и остваривала духовну улогу слиједећи

* 16. октобра 3, Београд.

схватања византијске мисли и умјетности. У помјереним културним центрима књижевност је примила ширу улогу: она је, поред његовања традиције и остваривања задатака који из традиције исходе, прихватила задатке који су се у први план наметали Српској Православној Цркви. Одржати историјску свијест и јединство српског народа, помоћи да се тај народ, окружен другим народима и другом вјером, снађе и да се његов долазак не схвата као долазак „незваног госта“, или као привремени боравак „на излету“, — то су била судбоносна питања о којима се највише бринула Српска Православна Црква и други фактори који своју дјелатност стављају у службу Цркве.

Књижевна дјелатност Срба у Војводини почела је значајније да се развија још крајем XIV вијека, јер је падом српских крајева под турску власт настало непрекидно исељавање народа у већим групама и гомилама. Прва књижевна остварења слиједила су оно што су Српска Црква и држава одњеговале у епохи светородне династије Немањића. Ту се „мутни и још неиспитани српски напори око књиге и књижевности надовезују, онако исто као и остаци средњовјековне војвођанске српске уметности, на богату традицију светосавског духовног живота и државе Немањића, не изменивши у новој средини стари дух, него га једва, и са напором, прилагођавајући новом животу, као опчињени древношћу“.¹

Сазнања која показују да је књижевна дјелатност Срба у Војводини већ у XV вијеку постојала, и да су јој средишта били српски манастири, а монаси били „скоро једини писци наши тога доба, остајући и ту непрестано кад у јачем, кад у посреднијем духовном саобраћају са својом балканском сабраћом, тачно свесни да иницијатива још задуго оданде има да дође“,² и да су монаси „у току дуга и тешка два столећа чували и сачували карактер наше средњовековне књижевности, предавши је у наследство XVIII веку скоро онакву какву су је наследили од XV столећа“,³ — откривају потребу да се дубље и потпуније истраже све духовне појаве у којима је настало неко дјело; појаве којима се описује духовни портрет аутора, или се нешто казује о карактеру теме, исходу мотива, поетској форми и стилском поступку.

Српска Православна Црква је у свим временима имала веома значајну улогу у развоју књижевне дјелатности и православне цивилизације. Обновљена Српска Патријаршија (1557–1766) под Мака-

¹ Младен Лесковац, „Српска књижевност у Војводини пре Велике сеобе“, у *Стара књижевност*, приредио Ђорђе Трифуновић, Нолит, Београд 1972, стр. 31.

² *Исто*, стр. 31–32.

³ *Исто*.

ријем представља духовну организацију која је ћирилометодијевску културну традицију усавршила у свим видовима: обновљени су манастири гдје су се преписивали оригинални рукописи и стварали нови, прорадила је стара милешевска штампарија и још неке друге, отпочело је веће наручивање књига из Русије и из других православних земаља. „Књижевност из времена нове патријаршије показује извешан полет, и, како се нама чини, он је живљи него у ранијем времену кад је патријаршија била изгубљена. Летописи, родослови, хронографи, записи, многи преписи старих дела — све је то чињено на целој територији патријаршије, свуда дакле је њена јурисдикција допирала, и докле су патријарси чинили своје каноничке визитације: по Србији, Босни, Црној Гори, Војводини, и далеко на север и запад“.⁴

И када је Макарије обновио Српску Патријаршију, почело је обнављање цјелокупног културног наслеђа из времена светородне породице Немањића. За два вијека њеног постојања она је чинила „неку врсту народне аутономије и организације у облику црквене аутономије и организације“; „српско огњиште усред турског царства“, „бедем српског национализма, који је штитио, бранио оно што је остало од славне прошлости Србије“.⁵ У таквој културној аутономији, када је ријеч о књижевности, нису се само обнављали и развијали поједини књижевни родови; отпочело је стварање дјела нове поетске форме. Суштинска тематика књижевног наслеђа почиње се обликовати стиховима; у умјетничком комплексу стих постаје смисаона јединица у којој се кроз емоционалност истиче значај вриједности од којих је створена православна културна традиција. Иако из времена трајања обновљене Српске Патријаршије немамо много забиљежених пјесама, ипак се може констатовати да је духовна сфера створена за време ове Патријаршије снажно утицала на познији развој стваралаштва, које је било и темама и мотивима у духу књижевног наслеђа. И када говоримо о овој књижевности, првенствено о поезији, ми не можемо у њој тражити неке умјетничке домете; за нас је она важна као културна појава кроз коју се може схватити стање духа једнога народа у одређеном времену и простору.

Пјесмом *Вишлејемска ѡредели*⁶ открива се сав смисао православне традиције о којој овај циклус пјесама казује. Текст ове пјесме Бо-

⁴ Павле Поповић, *Јуџословенска књижевност*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999, стр. 111.

⁵ *Нав. дјело*, стр. 170.

⁶ *Вишлејемска ѡредели*: текст ове пјесме преузет је из дјела *Српска ѡрађанска ѡезија XVIII и с ѡочейка XIX ѡтолеђа*, II, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд 1966, стр. 105.

ривоје Маринковић преузео је из Пјесмарице Теодора Добрашевића (1763), али се варијанте ове пјесме налазе и у Пјесмарици Николе и Павла Лукића, у Пјесмарици Јована Пајића из 1820. године, и у још неким биљежницама.⁷ Овдје се поетски казује само о неким догађајима о којима Јеванђелист Лука овако биљежи: „А у дане оне изиђе заповијест од ћесара Августа да се попише сва васељена. Ово је био први попис за вријеме Киринијеве управе Сиријом. И иђаху сви да се попишу, свако у свој град. А тада пође и Јосиф из Галилеје из града Назарета у Јудеју град Давидов који се зове Витлејем, јер он бијаше из дома и племена Давидова, да се запише с Маријом, зарученом за њега женом, која бјеше трудна. И кад ондје бијаху, испунише се дани да она роди. И роди сина својега Првенца, и пови га, и положи га у јасле; јер им не бијаше мјеста у гостионици“ (Лк. 2, 1–7).

Још је у Књизи пророка Михеја казано да ће се у Витлејему родити Месија, Онај „којему су изласци од почетка, од вјечнијех времена“ (Мих. 5, 2). О том догађају пјесник овако славослови:

„Витлејемска предели,
Ти воздвигни глас вели.

Веселтесја, радујсјаја,
Паче солнца светилисја.

И у Јудеју дивисја, —
Израиљу красисја.“

(Витлејемска предели)

И други догађаји о којима казују древни списи и Свето Јеванђеље пројављују се у овој пјесми. Ту се не износе појединости, ту нема описа детаља нити казивања о поступцима које римски цар Август преузима; овдје је поетски све сажето тако да се сав доживљај пјесме управља према јеванђељској истини, и Божијем граду са кога се Бог објављује. У стиховима:

„Сионскаја красота,
Пророческа полнота“

— сав је ум усмјерен према Богу живоме, извору живота. Приступити „Гори Сионској и Граду Бога живога“ (Јевр. 12, 22), „свеча-

⁷ Нав. дјело, стр. 438.

ном сабору и Цркви првородних, записаних на небесима“ (Јевр. 12, 23) — то је циљ према коме се креће сав смисао хришћанског живота; јер је „наше живљење на небесима, откуда очекујемо и Спаситеља Господа Исуса Христа“ (Фил. 3, 20).

Закључак пјесме — „Духом Свјатим то знати“ — дат је у облику једне сентенције која подстиче на дубље духовно сагледавање старозавјетних и новозавјетних података о мјесту и времену Христовог рођења. Овим се ствара узвишена структура пјесме која узводи према божанском; настаје једна екстаза кроз коју се пројављује унутрашња свјетлост на којој се обликује мисао својствена јеванђељским подвижницима. Радосну вијест, коју је Бог објавио у Јеванђељу, српски писци уводе у нову књижевну врсту, у поезију, која кроз емотивну сферу води човјекову душу према вјечном Добру и вјечној Љепоти.

Христово преображење је јединствена тема у сва три Синоптичка јеванђеља и кроз њу се открива тајна страдања. У списима Светих Отаца Источне Цркве она представља исходиште мисли које показују истинску славу Његовог божанства. Догађаји који су се збили у Христовом преображењу, обасјани божанском свјетлошћу, били су и у светоотачкој литератури и у животу Цркве „један од основних мотива који су надањивали и иконографију и химнографију“.⁸ Ова тема је старе српске пјеснике побуђивала на стваралачку активност. Послије добро проученог Светог Предања и јеванђељског учења, аутори приступају поетском обликовању садржаја.

У пјесми *О њреображенију Госјодњу* („На Таворе њреображсја“)⁹ аутор полази од мјеста гдје се преображење догодило, и смјешта на гору Тавор. Православно Предање казује да се преображење десило на гори Тавор, па је „гора Тавор за православно богословље и духовност, не само географски, него превасходно теолошки појам“.¹⁰

„На Таворе преображсја
И Исус Христос славно,
Со пророки беседовал
Невидимо јавно.

⁸ Јоанис Каравидопулос, *Јеванђеље њо Марку* (тумачење, превод са грчког), Истина, издавачка установа Епархије далматинске, Београд — Шибеник 2007, стр. 224.

⁹ *О њреображенију Госјодњу*: текст је узет из дјела *Срјска трађанска њоезија XVIII и с њочешка XIX сјолећа*, II, приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд 1966, стр. 95.

¹⁰ Јоанис Каравидопулос, *нав. дјело*, стр. 223.

Тавор гора исполнисја
Истинија слави,
Же цар силам' со двојима
Стојал верху глави.“

(О Преображенију Господњу)

Благовијест о Исусовом Преображењу износи се у сва три Синоптичка јеванђеља и у њој се пројављује највећа „тајна страдања“. О тој тајни приповијест овако казује: „И послје шест дана узео Исус Петра и Јакова и Јована и изведе на гору високу посебно само њих; и преобрази се пред њима. И хаљине његове постадоше сјајне, врло бијеле као снијег, какве не може бјељина убијелити на земљи. И указа им се Илија с Мојсејем и бијаху у разговору са Исусом. И Петар одговарајући рече Исусу: Учитељу, добро нам је овдје бити; да начинимо три сјенице: Теби једну и Мојсеју једну и Илији једну, јер не знадијаше шта да каже; јер бијаху уплашени. И појави се облак те их заклони; и дође глас из облака говорећи: Ово је Син мој љубљени, њега послушајте“ (Мк. 9, 2–7).

О том догађају пјесник овако казује:

Петар, Јаков, Јован,
Здје узрели Христа,
Ничиц на земљу лицем падоше,
Закриваху уста.

Петар глаголет: „О, Господи,
Добро би здје бити,
Добро би здје троје сени
Христe учинити.

Једну Тебе, другу Илији,
Третију Мојсеју,
Јаже будет, о Владико,
Властију твојеју“.

(О Преображенију Господњу)

Пјесник у први план ставља пут Спаситеља према Царству небеском — показивање тога пута својим ученицима. О јеванђељској тајни зашто Господ Исус Христос узима са Собом само три ученика, Петра, Јакова и Јована, блажени Теофилакт Охридски овако објашњава: „Са Собом је, дакле, узео Петра, зато што Га је овај сил-

но волео; Јована, као омиљеног ученика, и Јакова, јер је и он био ревнитељ.“¹¹ Јеванђељско казивање — „и преобрази се пред њима, и засија се лице његово као сунце, а хаљине његове постадоше бијеле као свјетлост“ (Мт. 17, 2) — пјесник овако духовно сагледава:

„Петар, Јаков, Јован,
Здје узрели Христа,
Ничице на земљу лицем падше,
Закриваху уста.“

Пјесник у овој строфи духовно види само онај тренутак који је настао послије појаве „неприступне Светлости“, „излива Божанског Сјаја“. О том догађају Свети Јован Дамаскин овако славослови: „Данас је на земљи бездан неприступне Светлости! Данас на гори Тавору Апостоле обасјава безгранични излив Божанског Сјаја! Данас се обзнањује Старог и Новог Завета Господар — Исус Христос, мени драго Лице и Име, заиста најслађе и најжељеније и сваки појам сладости превазилазеће.“¹²

Поетско казивање о Илији и Мојсеју уводи сав догађај у духовне дубине у којим се јеванђељска познања стичу. Јеванђељско је схватање да је Христос, „показујући им Мојсеја и Илију учио своје ученике да их подражавају; Мојсеја у кротости и пожртвованости према народу, а Илију у ревности и непоколебљивости, када је то потребно, да би као ова двојица били неустрашиви борци за истину“.¹³

Схватање Светих Отаца да су Мојсеј и Илија „могли да буду видљиви и прослављени вештастvenом светлошћу, јер су и они, који су се показали у слави, говорили о исходу Његовом који је имао да се испуни у Јерусалиму (Лк. 9, 31)“¹⁴ пјесник уводи у опис догађаја кроз казивање Апостола Петра. Иако Апостоли никада раније нису видјели Мојсеја и Илију, они су их препознали „силом те Светлости која је отворила њихов ум за познање“.¹⁵ Ту тајну пјесник очима душе овако сагледава:

¹¹ Блажени Теофилакт Охридски, *Тумачење Светиој Еванђеља од Матхеја* (превели дечански монаси), Манастир Високи Дечани 1996, стр. 170.

¹² Свети Јован Дамаскин, *Беседе* (превео са грчког Епископ Атанасије), Манастири Хиландар, Острог, Тврдош и Братство Св. Симеона Мироточивог, Требиње – Врњци 2002, стр. 112.

¹³ Блажени Теофилакт Охридски, *нав. гјело*, стр. 172.

¹⁴ Свети Григорије Палама, *Изабране беседе* (34. Беседа) (превод), Библиотека Образ Светачки, Београд 1999, стр. 194.

¹⁵ *Ишо*.

„Сија же Петру глагољушту
Облак светел б' јаше,
И сеј јест мој возљубљени
Отац глагољаше.“

Када о овом јеванђељском догађају Свети Јован Дамаскин славослови и позива „богогласну лиру Духа да јасније и израженије опева пророчку изреку“;¹⁶ да о „чуду, које сваки ум превазилази“¹⁷ и Тавору, Гори божанској, „светој и високој, која се достојно весели, не мање славом и сјајем неголи узвишењем у ваздуху, јер се благодаћу такмичи са Небом“,¹⁸ — он уводи у тајанствене дубине у којима се човјек испуњава светим врлинама за сагледавање неизрецивих тајни и схватање божанских ријечи. Јеванђељска благовијест о овом догађају узводи ум према созерцању оне благодати Божије која присаједињује Христу. Кроз поетско казивање пјесник моли да му се открију путеви који воде према Ономе који „има бесмртност и живи у свјетлости неприступној, Кога нико од људи не видје нити може видјети“ (1. Тим. 6, 16).

„Прими, Христе, песн малују,
И наше пјеније,
Ти бо јеси, о Владико,
Оче се сијаније.“

Нека тумачења српске грађанске поезије садрже ставове који воде откривању ефемерних вриједности и не долазе до правих исходишта овог вида књижевног наслеђа. Међу различитим циклусима ове поезије примарно мјесто заузима циклус у коме се поетски казује о неким категоријама српског православног хришћанства. Концепција поетике ове поезије мора бити утемељена на суштинским елементима кроз које се пројављује хришћанска духовност. У садржај ових пјесама често се утквају јеванђељске мисли и осјећања да би се исказао дубљи смисао појаве о којој се казује. Побуђен јеванђељским мотивима, пјесник за естетску конкретизацију проналази неки духовни подвиг кроз који се открива

¹⁶ Свети Јован Дамаскин, „Беседа на Преображење Господа нашег Исуса Христа“, у Свети Јован Дамаскин, *Беседе* (превео са грчког Епископ Атанасије), Манастири Хиландар, Острог, Тврдош, и Братство Св. Симеона Мироточивог, Требиње – Врњци 2002, стр. 115.

¹⁷ *Исхо*, стр. 114.

¹⁸ *Исхо*, стр. 116.

пут који из земаљског живота води у небески. Откривајући тај пут и чежњу да се човјек креће тим путем, пјесник уводи у духовне поке: како да се светим јеванђељским врлинама преобрази душа, да настане ново устројство ума, одсијеку страсти и отклони свака жеља која вуче према чарима овога свијета. У свему томе као покретачка сила јавља се молитва испуњена тежњом ка Богу.

Пјесме оваквог садржаја не треба схватити као неки исказ посебних теолошких виђења; оне су стваралачки чин настао у једном личном искуству у коме је пјесник осјетио благодат Божију; његов ум почиње да созерцава оне тајне којима се испуњава душа да постане Божије станиште. И када се вриједности пјесме доведу у „узајамни однос“ са оним што чини умну суштину душе — почиње да се открива духовни смисао овог вида стваралаштва.

Резиме

Губљењем самосталности српске средњовјековне државе не прекида се развој духовног стваралаштва и културне традиције. Настају нови центри у Средњем Подунављу у којим се још од почетка XV вијека развија књижевна дјелатност (подунавска књижевност) у којој ће се изворно чувати православна хришћанска традиција и књижевне одлике настале под утицајем ове традиције. Најбитније двије категорије духовног живота српског народа — црквеност и светост чине тематику оног вида стваралаштва кроз које се пројављују суштинске вриједности. Падом српске средњовјековне државе уништена је она виша духовна заједница настала чврстом везом Српске Цркве и државе, али је Црква продужила своју мисију и на снажној повезаности Цркве и народа створен је онај ситуациони контекст у коме се стваралаштво оваквог вида развијало.

Овдје се на циклусу пјесама које су повезане христолошким мислима и осјећањима показује како су највеће вриједности културне традиције сачуване у свој древности и истинитости. У пјесми *Вишлејемски њредели* поетски су уплетени догађаји из Христовог рођења; ту се сви догађаји сагледавају са висине јеванђељске истине у којој се Бог објављује. У пјесми *О Преображенију Господњем* показује се како православно Предање своје богословље и духовност утемељује на Преображењу Исуса Христа; догађају божанског откривења. Ту се духовно сагледавају догађаји који су обасјани божанском свјетлошћу и кроз симболику неких појава означава присуство Божије. Догађаји, о којима ова поезија

казује, откривају Божије припремање људског рода за спасење. У томе сваки стваралачки чин налази свој смисао и исходиште за високу духовност.

Библиографија

Блажени Теофилакт Охридски, *Тумачење Светиој Еванђеља од Матјеја* (превели дечански монаси), Манастир Високи Дечани 1996.

Свети Григорије Палама, *Изабране беседе* (превод), Библиотека Образ Светачки, Београд 1999.

Свети Григорије Палама, *Тријаге* (превод), Истина, Београд – Шибеник 2008.

Свети Јован Дамаскин, *Беседе* (превео са грчког Епископ Атаназије), Манастири Хиландар, Острог, Тврдош, и Братство Св. Симеона Мироточивог, Требиње – Врњци 2002.

Свети Симеон Нови Богослов, *Сабране беседе* (превод са грчког изворника), Православна мисионарска школа при Храму Светог Александра Невског, Београд 2005.

Захаров, В. Н. (ур.), *Евангелски текст в русской литературе XVIII–XX веков*, Сборник научных трудов, Выпуск 2, Издательство Петрозаводского университета, Петрозаводск 1998.

Каравидопулос, Јоанис, *Јеванђеље по Марку* (тумачење, превод са грчког), Истина, издавачка установа Епархије далматинске, Београд – Шибеник 2007.

Лесковац, Младен, „Српска књижевност у Војводини пре Велике сеобе“, у *Сћара књижевности*, приредио Ђорђе Трифуновић, Нолит, Београд 1972.

Лихачов, Д. С., *Поешика сћаре руске књижевности*, превод, Српска књижевна задруга, Београд 1972.

Маринковић, Боривоје (ур.), *Српска траћанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, II, Просвета, Београд 1966.

Поповић, Павле, *Јујословенска књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999.

Топоров, В. Н., *Святость и святые в русской духовной культуре*, Том I, „Гнозис“, Москва 1995.

Федотов, Г., *Святые Древней Руси*, Сатис Держава, Санкт-Петербург 2004.

Примљено: 11.10.2012.

Исправљено: 7.11.2012.

Одобрено: 20.11.2012.

IDEALS AND TRACES OF CREATIVITY IN THE NEW SPIRITUAL WORLD

Čedomir Rebić

*Scientific Advisor – Institute for Serbian Culture,
Leposavić*

Summary: *The cultural tradition that was preserved and developed in the literature during the Nemanjić dynasty is also manifested in the literature of Podunavlje. Alongside the original principles and forms preserved in its antiquity and its truthfulness in the historical development of Serbian literature, the cultural tradition, in the relocated literary centers, fulfills its role in the spiritual sphere. Former unity of Church and state is manifested through the interconnection of Church and people in the new centers of social life.*

Serbian civic poetry reached the highest values, both aesthetic and spiritual, in its cycles of poems in which the subjects and the motives derive from Evangelical thoughts and feelings.

Key words: *Cultural tradition, Evangelical thoughts and feelings, relocated literary centers, Orthodox spirituality, Transfiguration of Christ*